

KÖZLEMÉNYEK

Mátyás király liturgikus kódexei közül a budapesti Széchényi Könyvtárban levő *Gradualéval* (Clnae 424) a *Magyar Könyvszemle* 1963. évfolyamában foglalkoztunk. (327—332. l.) A sokat vitatott kódexről megállapítottuk, hogy a Curia Romana liturgikus gyakorlatát követi és ferences ritusú; Mátyás rendelkezésre készült valamelyik ferences konvent számára. Valószínűnek mondtuk, hogy ferences scriptor írta és látta el hangjegyekkel Magyarországon, majd a budai Corvina műhely miniátorai díszítették.

A tanulmány megírásakor nem állott módunkban megismerni Mátyás többi liturgikus könyvét. Azóta azonban azok is hozzáférhetővé lettek számunkra, és tanulmányozásuk indokoltá teszi, hogy a kérdést újabb vizsgálódás tárgyává tegyük.¹

Mátyás ismert korvinái között hat szorosan vett liturgikus könyvet találunk. Ezek a következők:

MISSALE (Bibl. Corviniana 119. szám) — Roma
MISSALE (Bibl. Corviniana 2. szám) — Bruxelles
BREVIARIUM (Bibl. Corviniana 120. szám) — Roma
GRADUALE (Bibl. Corviniana 37. szám) — Budapest
MISSALE (Bibl. Corviniana 123. szám) — Roma (Thomas de Hungaria)
EVANGELISTARIUM (Bibl. Corviniana 65. szám) — Holkham Hall, Norfolk.

Tágabb értelemben liturgikus kódexek még:

PSALTERIUM (Bibl. Corviniana 176. szám) — Wolfenbüttel
BIBLIA (Bibl. Corviniana 51. szám) — Erlangen
BIBLIA (Bibl. Corviniana 56—58. szám) — Firenze

A tágabb értelemben vett liturgikus könyvekkel egyáltalán nem, az *Evangelistariummal* pedig más alkalommal szándékozunk foglalkozni. Mellőzzük Thomas DE HUNGARIA *Missale*ját is, amelynek íróját, tulajdonosát és donátorát egyaránt ismerjük. Így tanulmányunkban az első négy liturgikus kéziratot vizsgáljuk.

Ha gondosan végignézzük ezt a négy kódexet, az egybetartozás több ismertetőjelét fedezhetjük fel bennük. Mindenekelőtt és legfőképpen döntő a belső tartalom összetartozósága. Mind a négy liturgikus könyv a *Curia Romana liturgikus gyakorlatát követi*. Ezt a 2. számú *Missale* a 8. és a *Breviarium* a 7. főlíon kifejezetten kimondja magáról.² A másik két kódexről összehasonlítás alapján ugyanezt bárki megállapíthatja.

De ezen túlmenően mind a négy kézirat a *ferences liturgia számára készült*. Nézzük most azokat ilyen szempontból.

A 119. számú *Missale* ferences jellege megnyilatkozik a nagyszombati litániában, ahol a confessorok után ezek a nevek következnek: S. FRANCISCE, DOMINICE, ANTONI,

¹Tanulmányunkban az egyes korvina-kódexek meghatározására mindig a *Bibliotheca Corviniana* (Bp., Magyar Helikon, 1967.) megfelelő sorszámát használjuk. Részletesebb kodikológiai leírást és vonatkozó bibliográfiát ott talál az olvasó.

²Lásd a *Bibliotheca Corviniana* I. ill. LXXIII. tábláján.

BENEDICTE, BERNARDE. Vagyis a ferences Rend alapítója (Ferenc) legelsőnek szerepel, utána a baráti koldulórendnek, a dominikánusoknak alapítója (Domonkos), és csak utánuk kerülnek sorra az egyébként rangidősebb Antal, Benedek és Bernát. Ezt más ferences kódexekben is így találjuk.

Ferences tulajdonság páduai Sz. Antalnak oktávás ünnepe (jún. 13—20.). Még hozzá saját szövegű Allelujával: „*Antoni compar inclite . . .*” Ugyancsak oktávás ünnepe van Sz. Ferencnek (okt. 4—11.), akinek miséjében jellegzetes verses Alleluját találunk:

„*O patriarcha pauperum
Francisce tius precibus
auge tuorum munerum
in caritate Christi
quos cancellatis manibus
cecutiens ut moriens
jacob benedixisti.*”

Sőt ezen kívül másik Alleluját is találunk Sz. Ferenc miséjében „*Hic Franciscus pauper . . .*” szöveggel.

Természetesen Sz. Klára ünnepe is szerepel a misekönyvben (aug. 12.). Ápr. 29-én megünnepli a dominikánus Sz. Péter vértanút is (*Petri martyr de ordine predicatorum*), amint azt a ferencesek általában tették.

A 2. számú *Missale*ban ugyanígy megtalálható páduai Sz. Antal oktávás ünnepe az említett saját Allelujával, valamint Sz. Ferenc ünnepe ugyancsak az idézett verses alleluja-szöveggel.

A *Breviarium*ban páduai Sz. Antalnak (jún. 13.) vigiliás ünnepe van teljes verses szolozsmával. Hasonlóképpen Sz. Ferencnek is (okt. 4.): „*Franciscus vir catholicus et totus apostolicus . . .*”. Iniciáléjában Sz. Ferencnek, a lapszéli miniatúrákban ferences szenteknek képe látható. Sz. Erzsébetnek az általános *Breviarium*tól eltérő, hat saját Lectioja szerepel (nov. 19.). — A *Breviarium* szerzetesi jellege feltűnően kiütözik a kódex végén közölt asztali áldásnál, ahol „*Congregatis fratribus ad prandium in refectorio . . .*” és hasonló szövegek mutatják, hogy a kézirat szerzetesi liturgikus könyv másolata.

A *Graduale* ferences jellegét idézett tanulmányunkban már bizonyítottuk. (A *Breviarium*hoz hasonló, szerzetesi közösségre utaló rubrikák, az iniciálékban ferences szerzetest ábrázoló miniatúrák stb.)

Megjegyezzük, hogy a tárgyalt kódexekben a ferences ünnepeken kívül nem találunk más szentnél hasonlóan kiemelt ünneplést!

A négy kódexnek a *Curia Romanat* követő felépítése és ferences jellege ezek alapján nem pusztán tudományos vélemény vagy elmélet, hanem a kéziratokból magukból fakadó nyilvánvaló tény.

A liturgikus kódexek kutatóit talán meglepi az, hogy egyikben sem találhatók meg a magyar szentek ünnepei. Sz. Erzsébet nem magyar volta miatt került bele, hanem a ferences harmadrendhez való tartozása alapján. Ezért nem is a Magyarországon szokásos olvasmányait közli a *Breviarium*, hanem a ferences Lectiókat.

Itt ismét a ferences gyakorlatra kell utalnunk. Már a XIII. századtól kezdve szabály volt a ferences másolók számára, hogy a mintakódexet (Normalbuch) változtatás nélkül, pontosan másolják, „*nichil scienter addito vel remoto*”.³ Ezért a ferences

³ Ez a rendelkezés olvasható a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 123. jelzetű ferences *Gradualéjának* elején. Már 1254—60 között elrendeli a ferences Ordo, hogy ezt a rubrikát minden *Graduale* elejére fel kell írni. — (BUGHETTI, B.: *Statutum saec. XIII. pro scribendis libris choralibus cum notis quadratis ad usum Fratrum Minorum*.)

liturgikus kódexben általában hiányoznak a nemzeti szentek liturgikus szövegei. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a magyar ferencesek nem ünnepelték meg a magyar szenteket, hanem azok ünnepén a megfelelő szent közös miséjéből és zsolozsmájából vették a liturgia kívánta énekeket és olvasmányokat.⁴

Hogy Mátyás liturgikus kódexei a magyar szentek hiánya ellenére is kifejezetten magyar célra készültek, azt a közzismert történeti adatokon kívül bizonyítja a 119. számú *Missale* nagyszombati Exsultetjének befejező része, amely névszerint utal Mátyásra: „*Respice etiam ad devotissimum regem nostrum Mathiam cuius tu deus desiderii vota prenoscens ineffabili pietatis et misericordie tue munere tranquillum perpetue pacis accommoda et celestem victoriam cum omni populo suo*”.⁵

Bár a négy liturgikus kódex Mátyás és Beatrix rendelkezésére készült, mégsem személyes használatukra. Mert Mátyás és Beatrix nem misézett, és nem breviáriumosított. Azt feltételezni, hogy a királyi pár ezekből a kéziratokból kísérté volna figyelemmel a misét vagy a zsolozsmát, olyan messzemenő anakronizmus volna és annyira idegen a misehallgatás módjának történeti fejlődésétől, hogy azt tudományos következtetésnél számításba sem vehetjük.⁶ Azt sem tételezhetjük fel, hogy a kifejezetten liturgikus könyveket pusztán a Corvina könyvtár díszül iratta volna Mátyás. A kódexek tehát gyakorlati használatra készültek.

A *Gradualé*ről szóló tanulmányunkban az erős ferences jelleg alapján úgy gondoltuk, hogy azt Mátyás valamelyik ferences szerzetesnek vagy ferences konventnek ajándékkul szánta, amint hogy ilyenre példát látunk a Thomas DE HUNGARIA számára Bécsben iratott *Missale*-ban (123. szám.) Most azonban a négy, lényegében egybetartozó kódex tanulmányozása után fel kell adnunk a poszta ajándékozás valószínűségét, és a kódexek másoltatásának más célját kell keresnünk.

Sok megnyilatkozásból tudjuk, hogy Mátyás kezdetől fogva vonzódással viseltette a ferencesek iránt. Ő maga tesz erről vallomást 1480-ban IV. Szixtusz pápához írt levelében.

A magyarországi ferencesek tartományai között felmerülő nehézségek ügyében a pápának írt levelében többek között ezt mondja: „*Szentséged már többször tapasztalhatta leveleimben és kegyeinek kérése alkalmával, hogy boldog emlékü dicső atyám (ti. Hunyadi János) nyomdokain járva, gyermekkorom óta különleges odaadó tisztelettel viseltem Sz. Ferenc rendje, különösen annak obszerváns (szigorúbb) ága iránt, életszentségük és az országaimban a lelkek üdvé érdekében elért nagy eredményeik miatt.*” A levél további részében elmondja, hogy nemcsak ő maga, hanem a nép is nagy tisztelettel van irántuk (*tanta sit devotio populorum ad ipsos fratres*), sőt a főpapok és főurak számára is ők a „*jámorság tükre*” és „*a hit egyedüli menedéke.*” (. . . *prelati et barones . . . ad eos omnes, tamquam ad speculum devotionis et fidei singulare habeant refugium.*)⁷

Mátyásnak ezt a rend iránt való tiszteletét az obszerváns ferencesek fogható módon tapasztalták, amikor Vajdahunyadon, Szegeden, Visegrádon, Kolozsvárott

Archivum Franciscanum Historicum. Tom. XXI. 406—414. l.) — A rendelkezés következő végrehajtására érdekes példát látunk az Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 122. jelzetű ferences *Antiphonale*-jában. A kódexmásoló jún. 27-én kezdte beírni Szent László szokásos magyarországi antiphonáit. Az elsőt (*Fons eterne pietatis . . .*) bejegyezte neumákkal együtt. A másodikat is elkezdte. De úgy látszik ekkor jutott tudomására a fentebbi rendelkezés, vagy ekkor figyelmeztették reá, s így a zsolozsma további részét már nem másolta be, sőt a második antiphona részben bejegyzett neumáit törölte.

⁴ A magyar szentek miséjében más kódexeink is túlnyomóan a közös misék anyagát közlik, csupán az Alleluja és a könyörgések szoktak saját szövegűek lenni.

⁵ Fol. LXXXV^v—LXXXVI.

⁶ Vö. ZABEL, J.: *Die Messfeier in der Dorfseelsorge einst und jetzt*. Wien, 1947. Ott további irodalomra való utalás is található.

⁷ FRAKNÓI V.: *Mátyás király levelei*. Külügyi osztály. II. k. Bp., 1895. I. levél. 1. l.

templomot és kolostort építtetett számukra,⁸ de ugyanakkor a királyi pár igénybe vette a ferencesek lelki téren való segítségét. Különösképpen állott ez a budai vár közelében lévő ferences kolostorra.⁹ Ott székelt a Rend generális vicariususa ill. provinciálisja. Az említett levél keletzése idején PÁLI (Pályi) Gábor viselte ezt a tiszteletet. Ő volt egyúttal Mátyás gyóntatója. Vele küldötte a király a levelet a pápának, s abban Páli Gábotr lelkiajtjának mondja (*patrem meum spiritualem*)¹⁰ Négy évvel később, 1484-ben Mátyás egy másik ferences gyóntatóját és hitszónokát, fr. Gergelyt nyitrai püspökké teszi.¹¹ Ugyancsak a budai kolostorban működött Mátyás korában a ferencesek kiváló szónoka TEMESVÁRI Pelbárt. Aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy beszédei gyakran elhangzottak a királyi várkápolnában.¹²

Ha a királyi pár lelkiéletének vezetői ferencesek voltak, joggal feltételezhetjük, hogy a budai várkápolnában (legalábbis Mátyás életének utolsó szakaszában, amikor a fentebbi levél keletződött és a ferences liturgikus kódexek csaknem egyidejűleg készültek), a ferencesek kerültek előtérbe, s a királyi pár jelenlétében ők végezték a liturgiát.¹³ Ezért volt szükség a királyi felséghez illő színvonalú ferences liturgikus könyvekre. Ha ezt elfogadjuk, akkor érthetővé válik a ferences kódexeknek királyi és királynői címerrel való díszítése, mert hisz a királyi kápolna liturgikus céljait szolgálták.

Ezt a véleményünket megerősíteni látszik az a tény is, hogy Mátyás halála után öt évvel II. Ulászló Pál scriptorral új *Gradualét* másoltat a királyi kápolna számára.¹⁴ A II. Ulászlóval Budára költöző szláv papok ill. udvari káplánok mellett a ferencesek úgy látszik háttérbe szorultak, s így a ferences liturgikus könyvek helyett ismét az általánosan használt franko-román ill. karoling ritusú Gradualera volt szükség.¹⁵ Tény az, hogy a Mátyás-Gradualeban nyoma sem látszik a huzamosabb használatnak.¹⁶

⁸ BALOGH J.: *A művészet Mátyás király udvarában*. Bp., 1966. I. k. 666. l.

⁹ A ferenceseknek a budai vár közelében levő kolostorát és Evangelista Sz. János tiszteletére épített templomát 1266–70 között említik először. 1444-ben a Rend szigorúbb (obszervans) ága veszi át a kolostort, akikkel Mátyás szívélyes viszonyt tart fenn. KARÁCSONYI J.: *Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-ig*. Bp., I. k. 1923. 152–155. l. és II. k. 1924. 19–22. l.

¹⁰ FRAKNÓI és BALOGH idézett helye.

¹¹ BALOGH i. m. 666. l. és TAKÁCS I.: *A Szent Ferenc-rend hierarchiája és a ferences szentek és boldogok*. Bp., 1927. 26. l.

¹² Vö. BALOGH i. m. 665. l.

¹³ Ferenceseknek a királyi udvarban való kedveltsége nem új dolog Mátyás korában. Megtaláljuk már a XIV. században. Nagy Lajos anyja, Erzsébet ugyanúgy a ferenceseket karolta fel. Kétyi János atyát káplánjává, gyóntatójává és a királyi kápolna hitszónokává tette. (*capellanus dominae reginae Ungariae . . . — confessor regine Ungariae ac capellae suae praedicator et dominae reginae apud Sedem Sanctam ambaxiator specialis . . .*) Kétyi Jánost Nagy Lajos is káplánjának és gyóntatójának mondja egy 1363. okt. 23-i levelében. (. . . *capellanum et confessorem nostrum . . .*) KARÁCSONYI i. m. II. k. 564. l.

¹⁴ ENGEL, J. CHR.: *Geschichte des Ungarischen Reiches*. I. Halle, 1797. 112. l. (*Paulo scriptori qui scribit unum Graduale in Castro Domini Regis*) KNAUZ N.: *A budai királyi várpalota kápolnája*. Pest, 1862. 17. l. Már RADÓ P. felvetette a lehetőségét, hogy ezt a *Gradualet* azonosítsuk az esztergomi Érseki Könyvtár ún. Ulászló-Gradualéjával. (*Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai*. A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola 1940/41. Évkönyve. Pannonhalma 1941. 105. l.) A vélemények azóta megoszlanak. BERKOVITS I.: *Az esztergomi Ulászló-graduale*. Magy. Könyvszle. 1941. 342–353. l. Ua.: *A kódexfestészet emlékei a Főszékesegyházi Könyvtárban*. Esztergom Műemlékei. I. R. összeállította Genthon István. Bp., 1948. 356. skk. l. A kérdés végleges eldöntéséhez a *Gradualenak* sokoldalú tanulmányozása szükséges.

¹⁵ Az új Graduale iratásának oka az is lehetett, hogy Mátyás *Gradualeja* az egyházi évrnek csak kb. negyed részét tartalmazta, s így új, teljes Gradualera volt szükség. Mindenesetre az ún. Ulászló-Graduale a teljes egyházi évet felöleli.

¹⁶ A várkápolna zenei és liturgikus életére vonatkozóan lásd SZIGETI K.: *A budai hajdani várkápolna zenei élete a XIV–XVI. században*. Magyar Zene. 1968. 4. sz.

Felmerül még a kérdés: hol és ki másolta ezeket a kódexeket?

A 119. számú *Missaler*ől Corvina-kutatóink azt vallják, hogy valószínűleg Budán készült.¹⁷ A kódex írása scriptura gotica textura rotunda. Ugyanígy írták Mátyás Evangelistariumát (65. szám), amelyet kutatóink ugyancsak budai eredetűnek vallanak. Sőt a miniatúrák alapján ezzel rokonnak és budainak tartják még a Cassianus-kódexet is (103. szám), amelynek írása hasonlóképpen scriptura gotica textura rotunda.¹⁸ E három kívül Mátyás korvinái között csak három más kódex van, amelynek írása gotica atextur rotunda: pontosan az a három, amelyről itt tárgyalunk; vagyis a 2. számú *Missale*, a *Breviarium* és a *Graduale*. Mátyás többi gótikus írású korvinája (összesen hét darab!) vagy gotica textura fracta, mint a 123. számú bécsi *Missale* és *Origenes Homiliái* (85. szám,) vagy korábbi, XIV. századi kéziratok gótikus minuscula írással, mint az 51. 104. 115. és 158. számú korvinák; ill. Martinus POLUNUSnak kódexe (157. szám).

Ezek a körülmények arra látszanak mutatni, hogy a négy liturgikus könyv másolási helyét Budán keressük. A *Breviarium* scriptora megnevezi magát: „*Exemplaribus satis fidis Matthe inclyti regis Hungarie et boemie breuiarij codicem ego martinus antonius presbyter dei gratia faustissime manu propria scripsi. Opus absolutum pridie kalendas Nouembris Anno salutis MCCCCLXXXVII*”. Ő tehát 1487-ben elkészült munkájával. Ha Martinus ANTONIUS Firenzében másolta volna a kódexet, alig képzelhető el, hogy Attavante öt évig váratta volna Mátyást a kódex illuminálásával, amit Mátyás ténylegesen meg sem élt. Inkább látszik valószínűnek, hogy Martinus Antonius Budán használta Mátyásnak „elégge hiteles” (satis fidis) mintakódexeit, — hisz a pusztá szövegmásoláshoz minden adottság megvolt Budán is — mintsem hogy a mintakódexeket szállították Firenzébe, ahol egy ferences Breviarium másolásához, amelyben semmi sajátos magyar szöveg nincsen, nagy számban találtak volna egészen hiteles, a ferences „Normalbuch”-hoz igazodó mintapéldányt.

Mivel Martinus ANTONIUS a fentebbi szövegben Mátyásnak több mintapéldányáról beszél (*exemplaribus satis fidis Matthe . . .*), föltételezhetjük, hogy a *Breviarium*on kívül a *Misekönyvet* is ő másolta, amit az erős hasonlóság valószínűvé tesz; sőt esetleg tőle származtathatjuk a *Gradualet* is, bár itt a dallamhoz való igazodás miatt a sokkal nagyobb betűk ugyanazon írásmód mellett is más ductust követnek.

Martinus ANTONIUSTól ismerünk más, nem liturgikus korvinát is. Ő másolta egybe Mátyás számára Sz. Ambrus különböző műveit. (55. szám.)¹⁹ Ott is azt mondja: „*Exemplaribus satis fidis Matthe inclyti Regis hungarie et boemie Sci Ambrosii codices ego martinus antonius presbyter Dei gra(tia) faustissime manu propria scripsi*”. Ugyancsak valószínűtlennek tartjuk, hogy Sz. Ambrus műveinek kéziratait Budáról vitték Firenzébe, ahol mindezek könnyen elérhetőek lettek volna, talán hitelesebb kéziratokban, mint Mátyás „satis fidis” kódexei. Sokkal valószínűbb, hogy Mátyás az 1480-as évek második felében Budán foglalkoztatta Martinus ANTONIUST.

Ha nem is ismerjük a *Graduale* scriptorát, az bizonyos, hogy a neumák megrajzolását vagyis a kódex notálását csak zeneértő végezhetette. A dallamok ilyen pontos lejegyzéséhez, a neumáknak a megfelelő szótagok fölé való hibátlan elhelyezéséhez alapos zenei ismeretekre volt szükség. Mivel pedig a XV. században Magyarországon a világi papság nem használta a négyzetes hangjegyírást (notatio quadrata), hanem annak képviselői főleg a ferencesek és dominikánusok voltak, nagyon valószínű, hogy a négyzetes

¹⁷ *Bibl. Corviniana* i. m. LXX. tábla.

¹⁸ Uo. XX. ill. LVII—LIX. tábla.

¹⁹ Martinus ANTONIUS ezen munkájára CSAPODI Csaba volt szíves felhívni figyelmünket.

neumákat (tekintve a *Graduale* ferences voltát), ferences notátor jegyezte be a *Graduale*-ba.²⁰

Ami a négy kézirat illuminálását illeti, a 2. számú *Missalet* és a *Breviariumot* kétségtelen ATTAVANTE festette, amint azt saját bejegyzéséből tudjuk.²¹ A másik *Missale* (119. szám) díszítését miniaturistáink Budára lokalizálják.²² A *Graduale* díszítéséről mindmáig vitáznak szakértőink. Ebben a kérdésben megismételjük előző tanulmányunkban már kifejtett két részletmegállapításunkat. A *Graduale* iniciális miniaturái föltétlenül másolatok, és nem közvetlenül a *Graduale* számára készült kompozíciók. Ezt félreérthetetlenül bizonyítja a két Cibavit-introitus iniciáléjának értelmetlen felcserélése. Az iniciálék képei ui. vagy az ünnepre vonatkoznak, vagy az introitus közvetlen tartalmát fejezik ki. A *Graduale* miniátora viszont az úrnapi körmenetet nem az úrnapi Cibavit kezdőbetűjére rajzolta, hanem a pünkösdhétfőibe, ahol annak semmi értelme nincsen. — Az iniciálék magyar eredetűre vagy legalább alakítására látszik utalni a 115^V fólión látható pálos szerzetes képe.²³

Mindezek alapján vizsgálódásaink eredményeit a következőkben foglaljuk össze, egyben kiigazítva a *Mátyás-Graduale*val foglalkozó tanulmányunkban közölt véleményünket:

A felsorolt négy liturgikus kódex Mátyás (és Beatrix) rendelkezésre a Curia Romana gyakorlatát követő ferencesek liturgikus könyveinek másolataként készült, minden bizonnyal a királyi pár lelki vezetőiként a budai várkápolnában működő ferencesek használatára. A szöveget valószínűleg Budán írta Martinus Antonius és más scriptor, míg a Graduale neumáit a ferences neumáírásban járatos, hihetőleg ferences notátor jegyezte be. A kódexek díszítését részben budai, részben külföldi miniátorok végezték.

SZIGETI KILIÁN

Gárdonyi Géza egri könyvadományai. A Gárdonyi-kutatók előtt közismert, hogy az írónak hatalmas könyvtára volt. Nem közismert viszont az a tény, hogy GÁRDONYI időnként könyveiből intézményeknek és magános személyeknek is könyveket adományozott. Három könyvadományozásáról találtam az elmúlt években adatokat.

1904 április elején GÁRDONYI Géza dr. Glósz Kálmán városi- és kórházi főorvosnak 100 darab könyvet adott át olyan céllal, hogy ez legyen az alapja a kórház betegek számára létesítendő könyvtárának. A könyveket cím szerint nem ismerjük. Annyt tudunk, hogy a könyvek zöme humoros tartalmú volt. Nem véletlen ez, hisz az író a könyveket a betegeknek szánta. Dr. Glósz Kálmán köszönettel fogadta az író nemes ajándekát, s a GÁRDONYI által alapított új kórházi könyvtárat „Gárdonyi-Könyvtár”-nak nevezték el.

²⁰ SZIGETI, K.: *Denkmäler des Gregorianischen Chorals aus dem ungarischen Mittelalter*. *Studia Musicologica*, Tom. IV. fasc. 1—2. Bp., 1963. 143—148. l.

²¹ *Bibl. Corviniana* i. m. 35. és 58. l.

²² Uo. 58. l. és LXX. tábla.

²³ Idézett tanulmányunk 331. l. BERKOVITS I.: *Magyar kódexek a XI—XVI. században* c. kiadványában (Bp., 1965. 68. l.) „nyilvánvalóan dominikánus pap”-nak mondja a pálos szerzetest. A dominikánusokat a kódexek egyöntetűen fehér habitusban fekete kappával ábrázolják. Így látjuk ezt a *Bibl. Corviniana* XXX, LXXVI és CXXIII. tábláin, de sok más kódexünkben is. Nem fogadhatjuk el BERKOVITS Iónának a *Graduale* ferences jellege ellen ugyanott felhozott érvét, hogy ti. „a kódexben Szent Ferenc, Szent Klára vagy Magyarországi Szent Erzsébet kultuszára utaló semmilyen művészeti megnyilatkozást sem találunk”. Mátyás *Graduale*ja az egyházi év ún. *De tempore* részének második felét tartalmazza. Köztudomású, hogy a *De tempore* részben a liturgikus könyvek disztinválódása óta sohasem szerepelnek a naptárhoz kötött szentek ünnepei. Erre a *De Sanctis* v. *Sanctorale* rész szolgál. Így Mátyás *Graduale*jában nemcsak a ferences szentek nem szerepelhetnek, de semmilyen szent sem található. Azok ünnepei a — talán soha el nem készült — harmadik kötetben lennének.

Az író az adományozáskor azt is kijelentette, hogy „a könyvtárat a jövőben is gyarapítani fogja”.¹ Nem is késlekedett ezzel. 1905 karácsonyán ismét száz darab könyvet adott a kórháznak, melyért „a vezetőség a szegény, sínylődő betegek nevében forró köszönetet mondott a humánus szívű írónak”.²

Később 1907-ben a Mária.utcai Földműves Olvasókörnek ajándékozott 10 darab könyvet, megvetve ezzel az olvasóköri könyvtár alapját.³

1919 karácsonyán, amikor Egerben tombolt a fehérterror, könyvvel kedveskedett a börtönben raboskodó Kovács Domonkosnak, az egri karhatalmi alakulat volt főbizalmijának, aki a proletárdiktatúra időszakában biztosította az író nyugodt munkakörülményeit.

A könyv SZABÓ Ervin egyik munkája volt. Címét nem tudjuk. Kovács Domonkos visszaemlékezése szerint a könyv tele volt GÁRDONYI lapszéli jegyzeteivel.⁴

GÁRDONYI könyvadományozásai nem voltak véletlen jelenségek. Az író a könyv-olvasás elterjedésében, a könyvtárak felállításában a népművelés legfontosabb eszközét látta.⁵

SZECSKÓ KÁROLY

A Tanácsköztársaság könyvtárügye Somogyban az egykorú források tükrében. Mint-hogy Somogy Tanácsköztársaság kori könyvtárügyéről épp a közelmúltban jelent meg összefoglalás,¹ megengedhetjük, hogy bevezetéképp a legszükségesebbekre szorítkozunk.

A szocialista könyvtári szervezet megteremtésére tett intézkedések felé Somogyban a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvgyűjteményének bejelentése tárgyában 1919. március 29-én I. K. N. sz. alatt LUKÁCS György által kiadott rendelete² nyitotta meg az utat. Erre visszaulva keltek a helyi hatóságok első intézkedései, és ennek nyomán került a könyvtárügy az érdeklődés előterébe, és született meg a megyei könyvtár, továbbá a falusi népkönyvtárak megszervezésének terve, amelynek megvalósításához lázas sietséggel hozzá is láttak.

Mint az alább közölt források tanúsítják, lendületes munkának vetett véget a Tanácsköztársaság bukása, és nagyszerű kezdeményezések eredményeit számolta fel a vallás- és közoktatásügyi miniszter 182862/1919. VKM sz. rendelete, mellyel „a könyvtárak igénybe vételére vonatkozó tanácsköztársasági rendeletek”-et hatályon kívül helyezte.

¹ *Heves vármegyei Hírlap*. 1904. április 14. 30. szám. 3. I. Gárdonyi könyvadományozásáról megemlékezett az *Eger* c. újság is 1904. április 13-i számában. A cikkben ezeket olvashatjuk: „Gárdonyi Géza ezzel az adományával nemcsak újabb tanújelét adta mélyenjáró népnevelői törekvéseinek, de mint aranyszívű emberbarát mutatkozott be, mert aki a szenvedő emberiség kínjait enyhíti, a legnagyobb humanista. A Gárdonyi ajándékából alapítandó kórházi könyvtár nagyban hozzájárul a szegény betegek kedélyállapotának felrészítéséhez, s a vidám kedély, a szórakozás a legjobb ír a fájdalomakra. Áldassék a neve a szomorúak vigasztalójának.”

² *Heves vármegyei Hírlap*. 1905. december 31. 105. szám. 3. I.

³ SIPOS Istvánné könyvtáros (Eger, Megyei könyvtár) közlése.

⁴ SZABÓ Zoltán: *Móricz Zsigmond Heves megyei útja*. Népújság. (Eger). 1954. április 8. 27. szám. 4. I. (A cikkíró Móricz 1919. április 6-i egri látogatásáról is ír, amikor is felkereste Gárdonyi Gézát. A Gárdonyinál tett látogatást Kovács Domonkos visszaemlékezése alapján írta le Szabó Zoltán.)

⁵ SOMOS Lajos: *Gárdonyi és a népművelés*. = Emlékkönyv Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulójára. Eger, 1963. 159. I.

¹ KÁVÁSSY Sándor: *Szabó Ervin Könyvtár 1919-ben — Kaposváron*, Könyvtáros, 1969. I. sz. 6–7. I.

² *Tanácsköztársasági Törvénytár* (Szerk. PONGRÁCZ Jenő) I. füzet. Bp., 1919. 10. I.

1

Kaposvár, 1919. április 18.

Somogy megye politikai megbízottjának körlevele a könyvgyűjtemények bejelentése tárgyában

Kaposvár városi és valamennyi járási politikai megbízott

Megfelelő intézkedés végett értesitem, hogy a közoktatási népbiztos f. évi 1. sz. rendelete értelmében a köztulajdonba vett egyesületi helyiségekben, palotákban, továbbá szakegyesületi és egyéb közcélra rekvirált helyiségekben talált könyvgyűjtemények azonnal bejelentendők a Szabó Ervin Könyvtárban (Budapest Városi Nyilvános Könyvtár) IV. gróf Károlyi utca 8 sz.

1919. IV. 18.

Fogalmazvány. Somogy Megye Levéltára (a továbbiakban: SML) Somogy megye alispánjának iratai (a továbbiakban: SMAI) 8624/1919.

2

Kaposvár, 1919. április 24.

Kommunista könyvtárakat! A műveltség hatalom

A proletariátus, mely kénytelen volt kultúrzsükségleteit detektívregények és szennyos romantikájú filmdrámák mocsarába fullasztani, most hozzá kell, hogy jusson a minden vállalkozói érdektől ment, tisztá, művészi kultúrához. Ambár a proletárdiktatúrának kétségtelenül sürgősebb feladata a burzsoázia gazdasági erejének megtörése, és a szocialista termelés megszervezése, mely a szellemi átalakulásnak is egyik legfontosabb tényezője, elsőrendű szükségesség a burzsoázia szellemi elnyomásának is — mely viszont a gazdasági elnyomás egyik legerősebb eszköze — véget vetni. A tőkésuralom érdeke volt, hogy a kizsákmányolt poretariátus egész világnézetét a kizsákmányolás erkölcsi igazoltságának elismerése irányába állítsa. Ezt szolgálta a valláserkölcsi nevelés az iskolában, másrészt a művészetben a rengeteg burzsoá-termek, mely a komoly művészi értékűek megismerésének gazdasági nehézségei révén, egyedül volt hozzáférhető a proletariátus számára.

A kultúra népszerűsítésének legfontosabb eszköze a szocialista könyvtár lenne, mely a munkásságot forradalmivá kell, hogy nevelje, szóval nemcsak érdeklődővé, hanem cselekvővé is.

Kaposváron, a magyar Moszkvában szükségessé vált a szocialista könyvtár felállítására, hogy a kommunista kultúrmunkát bevezessük. Egyelőre az egyik kávéházat modern munkáskönyvtárrá kellene átalakítani, hogy a kávéházak helyett, munka után, kultúrigenyeiket a könyvtárban elégíthessék ki. A pincér elvtársak a könyvtár alkalmazottai maradnának. A munkástanács kell, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel, mert csakis ilyen intézkedésekkel lehet biztosítani az uralomra jutott proletariátusnak politikai, gazdasági és kulturális hatalmát.

Somogyi Vörös Újság. 1919. április 24.

3

Kaposvár, 1919. május 12.

Somogy megye politikai megbízottja módosítja a könyvgyűjtemények bejelentése tárgyában kiadott rendeletét

Valamennyi Járási Politikai Megbízottnak

Április 18-án 8624 sz. alatt felhívtam, hogy a közhelyeken, valamint kastélyokban, egyesületekben levő könyvtárakat jelentsék be a Szabó Ervin budapesti könyvtárnak.

Miután azóta a direktórium vármegyei népkönyvtár létesítését határozta el, s ezen ügyek intézésére dr. Neubauer Ferencet könyvtárügyi politikai megbízottá kinevezte,³ felhívom, hogy a jövőben a könyvtárakra vonatkozó jelentéseiket ne a nevezett budapesti címnek, hanem a vármegyei könyvtárügyi politikai megbízottnak jelentsék be.

³ SML SMAI 9582/1919. Kinevezésére 1919. április 18-án került sor. Dr. Neubauer Ferenc a Nagyatádi Szabó-féle Kisgazda Pártnak volt egyik vezetőembere. Kinevezése valószínűleg annak a közeledési folyamatnak volt része, amely Somogyban Nagyatádi Szabó és a megye szocialista vezetői között épp 1919. áprilisában bontakozott ki. Neubauer az ellenforradalmi korszakban Nagyatádi Szabó államtitkára volt.

Erről a vármegyei munkástanács művelődési osztályát, s dr. Neubauer Ferenc könyvtárügyi politikai megbízottat is értesítettem.
Kaposvár, 1919. május 12-én.

Lucz
megyei politikai megbízott h.

Fogalmazvány. SML SMAI 11330/1919.

4

Kaposvár, 1919. május 29.

Somogy megye Könyvtára

Csendben, de annál nagyobb szorgalommal rendezik be Somogy Megye Könyvtárát. Eddig 35 ezer kötet könyv van együtt. A könyvek regisztrézése már befejezés előtt áll, s a hír szerint a könyvtárat 2—3 hónap múlva átadják a közhasználatnak. Somogyi Vörös Újság. 1919. május 29.

5

Kaposvár, 1919. május 29.

Könyvtárat kapnak a falvak is

Somogy megye művelődési osztálya tervbe vette, hogy a falvakban kommunista népkönyvtárakat rendez be. E könyvtárak anyagának a legnagyobb részét a kastélyokból rekvirált könyvek teszik. Természetesen kiegészítve a kommunista irodalom legújabb termékeivel.

Somogyi Vörös Újság. 1919. május 29.

6

Kaposvár, 1919. június 3.

Művelődés vidéken

Szuloki tudóstónk írja: a szuloki járás politikai megbízottja a járás területén a földművesproletárok óhajára három olvasóegyletet és külön egy könyvtárat létesített. A művelődési osztályhoz érkező jelentésekből megállapítható, hogy a proletárok művelődés iránti érdeklődése megyeszerte fokozódik, s ennek megfelelően sorra megalakítják az olvasóegyleteket és könyvtárakat.

Somogyi Vörös Újság. 1919. június 3.

7

Kaposvár, 1919. június 4.

Megnyílt a kaposvári Szabó Ervin Könyvtár

A napokban fejezték be a kaposvári Munkásotthon könyvtárának rendezését. A könyvtár, melyet Szabó Ervinről neveztek el, tegnap este megnyílt, hogy terjessze a proletariátus közt a tudást. A könyvtárnak nagyon sok könyvre van szüksége, amelyet most a könyvkereskedésekben nem lehet beszerezni. Ez úton kérjük föl az elvtársakat, hogy ami felesleges és nem használt könyvük van, azt a Szabó Ervin Könyvtárba (Munkásotthon 11. ajtó) szolgáltatassák be, ahol esetleg becserelik, vagy megvásárolják. A könyveket minden nap du. fél 4-től 5-ig veszi át a könyvtáros.

Somogyi Munkás. 1919. június 4.

8

Kaposvár, 1919. június 26.

Megnyílt a megyei könyvtár. Tízezer kötet könyv a népnek

Nem kell a proletároknak ezentúl a vásári ponyvákra vásárolni rémregényeket és a vasorrú bába történeteit olvasgatni. Nem fogja bevenni a pénzért hazafiaskodó törpe nagyságok szellemi szappanbuborékait, hanem ha olvasni, művelődni akar, elmehet a könyvtárba, ahol hozzáértőktől összeválogatott könyvek ezrei állanak rendelkezésre.

Már régebben írtunk róla, hogy a direktórium kezdesére fölállítanak egy megyei könyvtárat. Ez a nagy munka immár befejezést nyert, s néhány nap múlva megnyílik a tudás és szellemi élvezet csarnoka a tanulmánygyók és lelki örömök után áhítóknak.

A Somogyi Munkás munkatársa ez alkalomból fölkereste a megyei könyvtár vezetőjét, Neubauer Ferenc dr. elvtársat, aki a következő nyilatkozatot tette:

— A megyei könyvtár két-három hónapi munka után a jövő hónap elején megnyílik. Minden igyekezetünk ellenére eddig csak a kaposvári és toponári gyűjteményeket tudtuk feldolgozni a könyvtár javára. De tekintettel a munkásság tudásvágyára és könyvszeretetére, amennyi könyv rendelkezésünkre áll, annnyival megnyitjuk a könyvtárat. Körülbelül 2500 munka 10.000 kötetben áll rendelkezésünkre, ami tisztán modern, jól megválogatott szépirodalmi és tudományos művekből áll; ezt a gyűjteményt a budapesti központi könyvtár mintakatalógusa alapján állítottuk össze.

— Egyébként a könyvtárat már rég átadtuk volna a közönségnek, de megakadályozott bennünket a nyomtatványok kései elkészítése. Reméljük, hogy olvasóközönségünket teljesen kielégíti ez a modern felszerelésű könyvtár, amely ideiglenesen a gimnázium helyiségében marad, míg az új könyvtár épületét fel nem építik.

Somogyi Munkás. 1919. június 26.

9

Kaposvár, 1919. október 1.

Somogy megye alispánja a könyvtárak és muzeális gyűjtemények köztulajdonba vételéről kiadott rendelet hatályon kívül helyezését közli

Valamennyi főszolgabíró (polgármester) úrnak

A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet bocsájtott ki, mely szerint a köztulajdonba vett muzeális gyűjtemények és magánkönyvtárak köztulajdonba vételéről szóló kommunista rendelet hatályát veszti, erre való tekintettel felhívom uraságotokat, hogy a volt tanácskormány alatt az egyes törvényhatóságok területén köztulajdonba vett muzeális és könyvtári gyűjteményekről hozzám kimerítő jelentést tegyen.⁴

Kaposvár, 1919. okt. 1.

alispán

Fogalmazvány. SML SMAI 18738/1919.

KÁVÁSSY SÁNDOR

Az Országos Széchényi Könyvtár korai kapcsolatai a szovjet könyvtárüggyel és könyvkiadással. Az Országos Széchényi Könyvtár külföldi könyv- és folyóiratszerzeményezése egészen az első világháborúig szűk keretek közt mozgott. Azt, amire szükség volt, vétel útján, bel- és külföldi könyvkereskedők közvetítésével kapta a könyvtár. Így volt ez 1914 és 1919 között is, noha az ezekben az években kifejlesztett „háborús gyűjtemény” a megelőző időkhöz képest lényegesen megnövelte a külföldről igényelt anyagot.¹

A könyvesere jelentőségét országos méretekben az 1920-as évek megnehezült gazdasági körülményei közt ismerték fel a könyvtárak és ez vezetett többek között 1923-ban az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ felállításához. A nemzetközi csereforgalomba való intenzív bekapcsolódást lehetővé, de szükségszerűvé is tette Magyarországnak a brüsszeli kiadványcsere-egyezményhez való csatlakozása, az utóbbinak a továbbfejlesztését és kiterjesztését pedig a Népszövetség nemzetközi szellemi együttműködési bizottsága (majd intézete) szorgalmazta, amelyben hazánk fokozott részvétele a háború és az ellenforradalmi idő zavarai okozta elszigeteltségből való kiszabadulás egyik útját jelentette, különösen Klebelsberg Kunó kultúrpolitikai elgondolásaiban.²

⁴ A beérkezett jelentések szerint csupán gróf Festetich Vilmos toponári könyvtárának lefoglalására került sor (SML SMAI 1506/1920), illetve a Mernyei Kegyes Tanítórend könyvtárából „vettek át” könyveket (SML SMAI 21607/1919.).

¹ FERENCZY Lídia: *Az OSzK háborús és proletár gyűjteménye*. (Sajtó alatt az OSzK Évkönyve 1967-re szóló kötetében.)

De Magyarországon kívül is alig tévedünk, ha az 1920-as években keressük az egyetemes könyvtártörténet egyik nagy fordulópontját: a nemzetközi kollaboráció, amely addig csak dokumentumok feltárására, betekintésre való közvetlen átengedésére szorítkozott, ettől kezdve terjedt ki a valutáris és más gazdasági gondok miatt megnehezült állományfejlesztésre is. Amit ár- és árfolyamdifferenciák miatt pénzért megvenni már nem lehet, azt kölcsönös cserével törekednek pótolni az egész világ könyvtárai.

A magyar cserekapcsolatok kezdetben kizárólag Nyugat felé irányultak, még legfeljebb a szomszédos új országok felé, a Szovjetunióval a huszas évek elején még egyetlen könyvtár sem folytatott levelezést, még kevésbé keresett vele csereforgalomban való érintkezést.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára — amely, az Országos Széchényi Könyvtártól eltérően, már a XIX. században széles körű orosz cserekapcsolatokkal rendelkezett, s ezt az akadémiák állandó nemzetközi érintkezéseinek köszönhette — 1925-ben veszi fel az összeköttetést a Szovjet Külföldi Kulturális Kapcsolatok Társaságával (VOKSz) és 1928-ban már 23, 1938-ban 50 szovjet tudományos intézettel folytatott kiadványcserét, annak ellenére, hogy az Akadémia felsőbb vezetősége részéről ezeket a törekvéseket kicsinyes politikai elfogultság gátolta.³

I. Az első kapcsolat az OSzK és a Szovjetunió között kölcsönös tudományos információkra irányult, de már kezdetben kiterjedt könyvtári kiadványok cseréjére is. A kezdeményezés itt is, mint az MTA Könyvtára esetében, szovjet részről indult el. 1928 november 2-i dátummal az ukrán nemzeti könyvtár (Bibliothèque Nationale de L'Ukraine) a következő francia nyelvű levelet intézte az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójához:

Monsieur!

La Bibliothèque Nationale de l'Ukraine vous demande de lui témoigner un grand service en nous envoyant les matériaux, concernant votre Bibliothèque; le statut, les comptes-rendus, les tracés historiques, les articles, les instructions, les formes des comptes-rendus de Votre Bibliothèque etc.

Ces matériaux seraient une précieuse acquisition pour notre cabinet de bibliothèque-économie d'une part et d'autres (!) part ils nous apprendraient à connaître l'état des autres bibliothèques nationales.

A son tour la Bibliothèque Nationale de l'Ukraine comptera pour son agréable devoir d'envoyer ses publications a votre bibliothèque.

Veillez agréer, Monsieur, nos salutations sincères.

Directeur St. Posternak. Secrétaire N. Iwantchenko.

Az Országos Széchényi Könyvtár válasszfogalmazványa⁴ amelyet LUKINICH Imre akkori igazgató 1928. december 18-án adott ki, így hangzott:

A la Direction de la Bibliothèque Nationale de l'Ukraine Kieff. Boulevard de Chev-tchenko 14.

Messieurs.

J'ai bien reçu votre aimable lettre du 2 novembre 1928 No. 2621 nous invitent à un échange régulier de nos publications et tout en vous remerciant de votre aimable offre j'accepte la proposition et vous fais parvenir par l'intermède de la Centrale Bibliographique Hongroise les publications dont je dispose encore d'exemplaires à savoir:

² DEZSÉNYI Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban 1919—1927.* (Sajtó alatt az OSzK Évkönyve 1967-i kötetében.)

³ GARAI Judit—ÚJHELYI Gabriella. *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet kapcsolatainak vázlatos története.* Magy. Könyvszle. 1967. 4. sz. 325—334. l.

⁴ OSzK Irattár, 603/1928. Az ukrán nemzeti könyvtár a legrégebbi a szövetséges köztársaságok könyvtárai között: 1866-ban alapították. Vö. Les Bibliothèques Nationales des Républiques en URSS. Bull. de l'Unesco Bibl. 1969, 1. sz. 56—58. l.

Magyar Könyvszemle (Bulletin de la Bibliothèque) dès 1920. Gulyás Pál: Magyar Irodalom idegen nyelven I. k. pótfüzet (Traductions d'oeuvres littéraires Hongrois). Váczy—R. Hoffmann M: Irodalmi levelestár. (Lettres Littéraires) Isoz K: Zenei levelek. (Lettres de musiciens). A Magyar Nemzeti Múzeum Jelentése 1913—1923. (Compte rendu du Musée pour 1913—1923.)

Agréez Messieurs, l'assurance de ma considération distinguée. Budapest, le 18 décembre 1928.

A csere további lebonyolítására LUKINICH az OKBK-t kérte fel. Az ukrán Nemzeti Könyvtárnak még egy levele tanuskodik arról, hogy a csere valóban megindult; ez 1929. június 11-i kelettel jelzi, hogy a *Журнал Библиотекознaвства та Библиографії* című periodikus kiadvány 3. számát megküldte és újból kéri cserébe az OSzK hasonló kiadványait.⁵

A Kijevben 1927 és 1929 között megjelent első három száma a folyóiratnak megvan az OSzK Hírlaptárában. Nem lehet megállapítani, hogy a további cserének politikai okból nincsenek-e nyomai, vagy azért, mert az OSzK által cserébe felajánlott *Magyar Könyvszemle* később megszakította megjelenését.

II. Az egykorú politikai helyzet nem nagyon kedvezett a szovjet és a magyar könyvtárügy és könyvkiadás kiterjedettebb kapcsolatainak — mint arról egy másik egykorú okirat is tanuskodik. A szegedi királyi törvényszék 1929. november 12-én kelt B. 5169/1929/5. sz. ítélete elrendeli „az oroszországi Charkovból Szegedre postán érkezett „5 let Centro Izdata” című orosz nyelven ciril betűvel írt nyomtatvány” elkobzását és a fellelhető összes példányok megsemmisítését. Az indokolás a következő:

A törvényszék hites tolmácsa megállapította ugyan, hogy bár a könyv olyan kijelentéseket, amelyek önmagukban bűncselekmény elkövetésének megállapítására alkalmasak, nem foglal magában, mégis miután

a könyv nem egyéb, mint a moszkvai központi könyvkiadó gyár [!] beszámolója, 5 évi működéséről, amely szervet a moszkvai szovjet kommunista központ 1924 év végén azon célból alapított, hogy elveik szerinti kultúrát adjanak Oroszország 109 féle nemzetiségének s ócsárolja a cár uralmát [!], amely alatt ezen nemzetiség közül kb. 40-nek még betűje sem volt s így teljesen analfabéta maradt,

a további részében a kevésbé primitív népek kommunista megoldozásának [!] különösen keresztül vitt megszervezéséről és eredményéről tárgyal,

közben pedig az egész könyv tele van a keresztény szokás és a burzsuj társadalmi rend piszkolásával és azt tárgyalja, hogyan kell a nem primitív népek alsó osztályát a kommunizmus számára megnyerni és átnevelni,

tehát a könyv nem más, mint a kommunizmus propagandának a propagálása [sic], felhívás, izgatás a magyar társadalmi rend ellen, —

s mint ilyen az 1921. évi III. t. c. 5. §. 1. bekezdésébe ütköző az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló vétség tényálladáki alkatelemét állapítják meg és azért is mert a cselekmény elkövetője külföldön van s így bűnvádi eljárás senki ellen nem indítható a könyv elkobzását és megsemmisítését el kellett rendelni”

Az akkor közkeletű frázisokkal tűzdelt ítélet nem mondja, hogy hol, kinél foglalták le a könyvet s csak a cselekmény, azaz a könyv megírásának és kiadásának „elkövetőjére” utal, (aki nem megfogható), önkénytelenül felkelti azt a következtetést, hogy talán kevesebb benne a kor kurzusának megfelelő gyanakvó ellenséges indulat, mint azt a fogalmazás stílusa mutatná. Mintha a bíró a könyv magyarországi címzettjét akarná palástolni, vagy éppen védeni.

És ennek a relatív jóindulatnak a látszatát még aláhúzza az ítélet befejezése, amely szerint a könyv egyetlen példányát mégsem semmisítik meg, hanem megküldik a Nemzeti Múzeumnak, mert oly adatokat, nevezetesen 36 féle nemzetiségi nyelven össze-

⁵ OSzK Irattár, 382/1929.

állított szövegeket tartalmaz, amelyek között oroszországi nyelvrokonaink nyelvei is előfordulnak.

De erre a megállapításra a törvényszéket már az eljárás folyamán szakértői szerepet játszott hites tolmács vezeti rá, aki nem volt más, mint SZTRIPSZKY Híador, egykor maga is a Nemzeti Múzeum tisztviselője, aki a Tanácsköztársaság alatti magartartásáért (az akkori ukrán népbiztonságon dolgozott) állását veszítette és 1922-ben, negyvenegynéhány éves korában nyugdíjaztatván, tolmácsolásból és fordításból élt. Ugyanaz a SZTRIPSZKY, aki a Régi Magyar Könyvtár közismert pótkötetét szerkesztette s a magyar könyvtörténet legkiválóbb művelői közt örökítette át nevét az utókorra.⁶

Az ítélet kifejezetten kimondja, hogy a magyar tudományos vonatkozásokra vonatkozó döntését a bíróság „dr. Sztripszky Híador törvényszéki hites tolmács véleménye szerint” fogalmazta meg.

III. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Szovjetunió könyvtári és kiadói intézményei közötti kapcsolatnak a fentieknél is többet mondó dokumentuma azonban a Könyvtár igazgatójához a Szovjetunióban élő Külföldi Munkások Kiadvállalatától (Издательское Товарищество Иностраных Рабочих в СССР) 1933. május 28-i keltezőssel érkezett levél.⁷

Igen tisztelt Igazgató úr!

A mai nappal megindítottuk könyvtárunk számára a „Sarló és Kalapács” folyóiratot, valamint összes kiadványainkat, szíves megőrzés végett.

A Szovjetunióban élő külföldi Munkások Kiadvállalata. Magyar Osztály. Gajdos Béla.

Itt már a Szovjetunióban élő magyar író-munkások fordulnak nemzeti könyvtárunkhoz, azzal a természetes igénnyel, hogy az ő kiadványuk is, mint magyar nyelvű és magyar kultúráról tanuskodó dokumentum, helyet kapjon a minden magyar kulturális megnyilvánulás írott és nyomtatott nyomát őrző intézetben.

Az Országos Széchényi Könyvtár a levélre nem válaszolt. Talán tehette volna, hiszen az Akadémia — a vezetők rosszul értelmezett nemzetieskedése ellenére — tartotta szovjet kapcsolatait s a Szovjetunióknak ekkor Budapesten diplomáciai képviselete volt. A válasz GAJDOS Béla levelére mégsem Moszkvába ment, hanem — a postavezérigazgatósághoz.⁸ Mégpedig szinte azonnal a Szovjetunióból érkezett értesítés után, hiszen a Könyvtár vezetősége jól tudta, hogy szovjet nyomtatványküldemény közvetlen kézbesítésére hiába várna.

Méltóságos Vezérigazgató Úr!

A Szovjetunióban élő külföldi munkások kiadvállalatának magyar osztálya Moszkvában múlt hó 28-án kelt ajánlott levélben arról értesítette könyvtárunkat, hogy „A mai nappal megindítottuk könyvtárunk számára a Sarló és Kalapács folyóiratot, valamint összes kiadványainkat szíves megőrzés végett”. Azonban az egyidejűleg elindított küldemény nem érkezett meg könyvtárunkhoz, amiből azt gyanítjuk, hogy a küldeménytől esetleg a postai szállítás joga meg lévén vonva, a Méltóságod bölcs vezetése alatt működő magyar királyi Posta a küldeményt lefoglalta.

A Magyar Nemzeti Múzeum országos Széchényi-Könyvtára hivatászerűen gyűjti az összes magyar nyelvű és magyar vonatkozású nyomtatványokat, tekintet nélkül arra, hogy az illető nyomtatvány hol jelent meg és milyen politikai beállítottságú. A

⁶ OSzK Irattár 647/1929. SZTRIPSZKY első részletes életrajzi méltatását BORSA Gedeon írta. (*A Könyvtáros*. 1959. 4. sz. 263—266. l.) SZTRIPSZKY tolmácsi díja az ítélet szerint 10 P. volt. A könyv az OSzK raktárából hiányzik és a Könyvek Központi Katalógusában, amely pedig 1929-ben már létezett, nem szerepel.

⁷ OSzK Irattár, 80/1933.

⁸ Uo. A levelet JAKUBOVICH Emil, mint igazgató adta ki, a fogalmazványon rajta kívül ASZTALOS Miklós neve van aláírva.

magyar szellemi élet írásban megnyilvánult minden mozzanatának egyetlen, teljességre törekvő gyűjtőhelye lévén, kétségtelen feladata, hogy az utókor számára azokat a nyomtatványokat is megőrizze, amelyek a nagyközönség elé akár állami, akár erkölcsi szempontból nem kívánatosak. 1919 óta külön, gondosan őrzött, zárt gyűjteményben gyűjtjük a magyar nyelvű, vagy magyar vonatkozású ún. proletáryanagot. Maga a M. Kir. Államrendőrség is Könyvtárunknak szokta átengedni megőrzés végett a különböző kommunista megmozdulások alkalmával lefoglalt nyomtatványokat. Az Oroszországban mű-

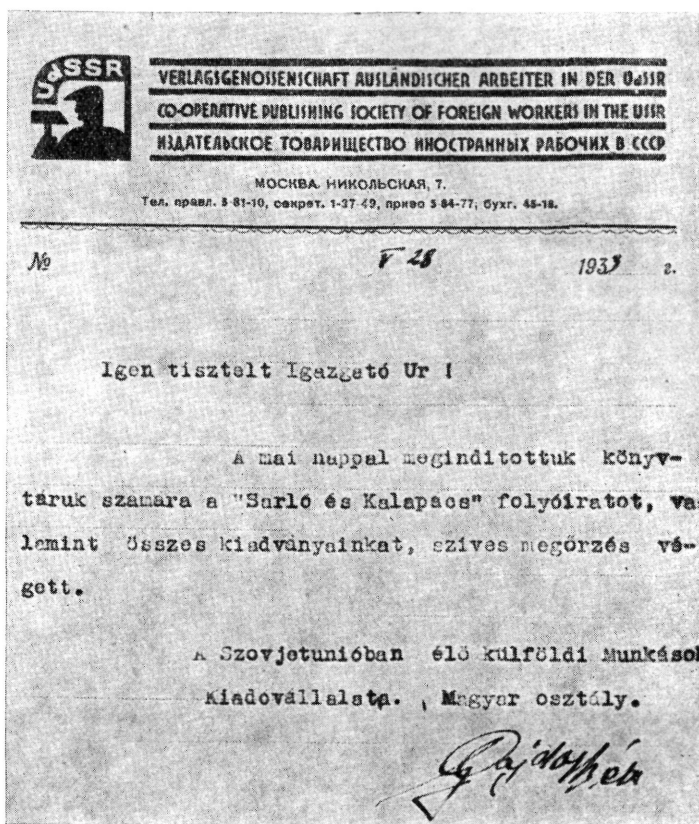
ködd és magyar nyelvű nyomtatványokat kibocsátó magyar kommunista csoport kiadványai valamikor igen értékes és nagyérdekű történeti forrásanyagul fognak szolgálni. Beszerzésük azonban évek múlva kétségtelenül lehetetlen lesz. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában kezelt és őrzött proletáryanag a legszigorúbban zár alatt van, tehát még tudományos érdeklődés esetén sem nyilvános. Így az az anyag, amely abba kerül, minden nyilvánosság elől el van zárva.

Az elmondottak alapján Könyvtárunk anyagának teljessége érdekében azzal a tiszteletteljes kérdéssel fordulok Méltóságodhoz, kegyeskedjék elrendelni, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum címére érkező Moszkvában feladott nyomtatványokat a m. kir. Posta az esetben is kézbesítse ki könyvtárunknak, ha azoktól a postai szállítás joga meg is lenne vonva. Abban az esetben, ha ez a kivételes eljárás nem lenne megvalósítható, arra kérem Méltóságodat, kegyeskedjék utasítást adni, hogy a m. kir. Posta a rendelkezéseknek megfelelően elkobozott, de könyvtárunknak szánt anyagot bizonyos időközönként darabszám szerinti átvételi elismervény ellenében, a zárt kezelés kikötése mellett, szolgáltatassa ki Könyvtárunknak.

Abban a reményben, hogy az ország első könyvtárának a gyűjtemény érdekeit szolgáló előadott kérésnek teljesítése valamelyik módozatban nem fog akadályokba ütközni, előre is őszintén köszönöm Méltóságod intézkedését, amellyel Könyvtárunk teljességét s ezzel a magyar kultúra érdekeit is támogatni kegyeskedik.

Fogadja Méltóságod őszinte nagyrabecsülésem kifejezését, amellyel maradok Budapesten, 1933. június 3-án.

A postavezérigazgatóság előbb egy közbenszóló intézkedést tett, és 1933 június 9-én értesítette a könyvtárat, hogy „a postai szállításból kizárt sajtótermék kézbesítését illetőleg a kereskedelemügyi miniszter úr a belügyminiszter úrral tárgyalást folytat”. Csak majdnem egy hónap múlva, 1933. július 5-ről keltezetten érkezett meg a könyvtárba

a végleges válasz, hogy „a m. kir. belügyminiszter úr a postai szállításból kitiltott „Sarló és Kalapács” című folyóirat és összes kiadványnak t. cím részére való kézbesítését engedélyezte”.⁹

A *Sarló és Kalapács* 1933-ban érkezett számaival együtt a könyvtár szerzeményi naplója szerint július 21-én még a következő „postán lefoglalt könyvek” kerültek az OSzK állományába: A *Sarló és Kalapács Kiskönyvtára* 1–6. sz. Moszkva, 1932. — A *Sarló és Kalapács Könyvtára* 2–7, 9, 11–13, 15, 18–20. Moszkva, 1930–1937. — *Sarló és Kalapács Könyvtára. Szépirodalmi Sorozat* 3–8, 12–14. Moszkva, 1931–1932. — *Lenin válogatott munkái*. VII. Moszkva, 1932. — *A forradalmi kivezető útért*. Moszkva, 1931. — *Harc spiclikkel*. KUN Béla előszava. Bpest. — *Az imperialisták kártevő és kém-szervezete*. 1930. — KUN B. *Marx előadás*. Moszkva, 1933. — SZTÁLIN: *Az első ötéves terv eredményei*. Moszkva, 1933. — LEBEGYEV: *A Pyreneusok lángokban*. Moszkva, 1931.

⁹ OSzK Irattár, 80/1933.

— *A II. Internacionálé a proletár bíróság előtt.* Moszkva, 1931. — DIETRICH: *Háború Kínában.* Moszkva, 1932. — 1932. *Az ötéves terv negyedik — befejező éve.* Moszkva, 1932. ILLÉS Béla: *Ég a Tisza.* Regény. II. köt. Moszkva, 1932.¹⁰

A Sarló és Kalapács könyvtára kiadásában megjelent könyvek egy része, köztük az *Ég a Tisza* is ugyanezen évben egy közvetlenül a belügyminisztertől megküldött csomagban is előfordult.¹¹

Általában — és már jóval e gyér és egyoldalú közvetlen kapcsolatok előtt — a különféle ellenőrző szervek és hatóságok a Szovjetunióban megjelent hungarikák legfőbb szállítói.¹²

Hogy közvetlen választ nem adott a Sarló és Kalapács kiadójának a Könyvtár vezetősége, annak valószínűleg nem annyira a könyvtárosok elfoglaltsága, sem az ekkor — Gömbös miniszterelnökségétől kezdve — tovább mérgesedő politikai helyzet az oka, hanem az az ekkor már évtizedes tapasztalat, hogy az OSzK nem csak tudományos és nem elsősorban orosz vagy idegennyelvű könyveket és folyóiratokat kellett, hogy beszerezzen a Szovjetunióból, hanem elsősorban magyar nyelvű és — a helyzetből adódóan — elsősorban politikai kiadványokat. Ezeknek a többsége, vagy inkább valamennyije pedig a tilalmasok listáján szerepelt, „normális” útjuk a magyar határtól kezdve a rendőrségen és az ügyészségen át vezetett.

Mindenesetre tény, hogy nem a folyóirat szerkesztői, vagy kiadói voltak hibásak abban, hogy a *Sarló és Kalapács* csak hiányosan került be a nemzeti könyvtár állományába, és nem rendszeresen, számonkint, mint más előfizetésből vagy cseréből érkező külföldi folyóirat.

DEZSÉNYI BÉLA

¹⁰ 248/1933. naplós. Ér. júl. 21. postavezérgazgatóság. (Külföldi Munkások Kiadóvállalata. Moszkva.)

¹¹ OSzK Irattár, 142/1933.

¹² „A kiadvány legszorgalmasabb gyűjtőjének a belügyi hatóságok bizonyultak” — írja a *Sarló és Kalapács* első monografusa, BOTKA Ferenc. (*Jöjj el szabadság — Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből.* Szerk. SZABOLCSI Miklós és ILLÉS László. II. köt. 250—302. l.)